

Ол, Варавва

ПРОЧАНИ
НА МОГИЛІ

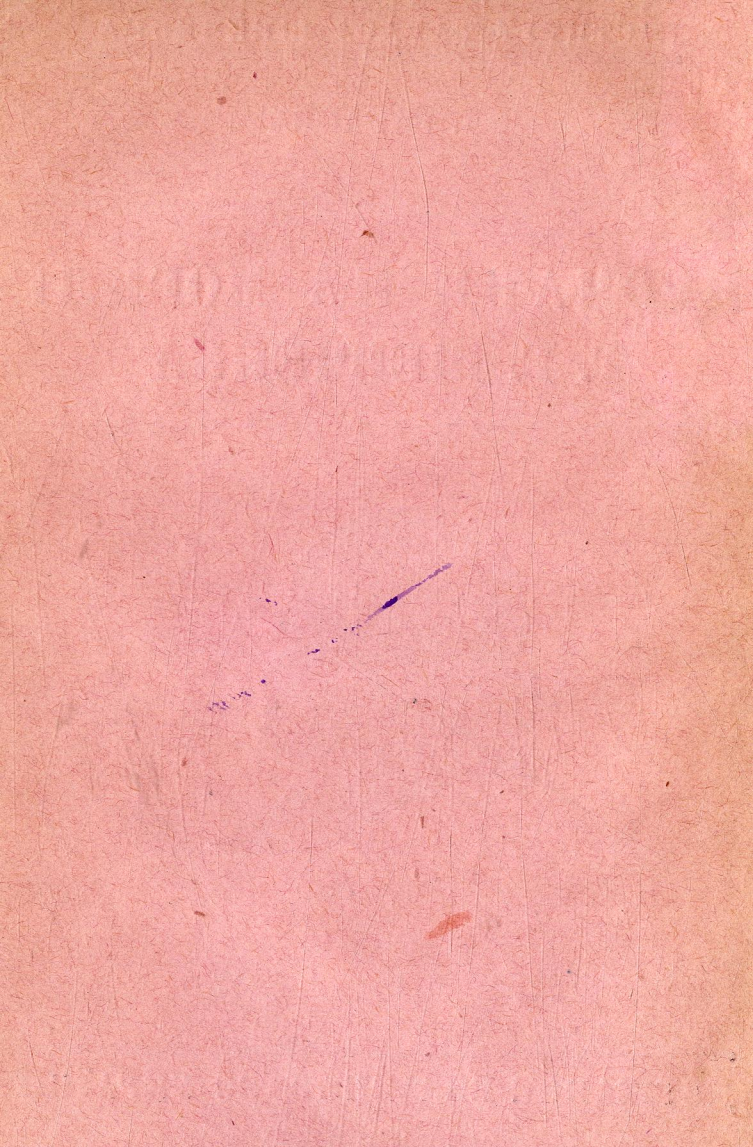
ІНСТИТУТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ОЛ. ВАРАВВА

ПРОЧАНІ НА МОГИЛІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА



ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ





~~Блестящая работа
ТН 1949~~



10
4.437
Львівська бібліотека,
АН УРСР

ІНСТИТУТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 5

СЕРІЯ НАУКОВО - ПОПУЛЯРНА

№ 5

ОЛ. ВАРАВВА

ПРОЧАНІ НА МОГИЛІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

(МАТЕРІЯЛИ З КНИЖКИ
ВІДВІДУВАЧІВ МОГИЛИ
З А 1917 — 1921 Р О К И)



Св.сп. Укр. ССР - 1973.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1929

Бібліографічний опис та
шифри для бібліотечних ката-
логів на цю книгу вміщені
в „Літописі Укр. Друку“ та
„Картковому Репертуарі“ Укра-
їнської Книжкової Палати

Інститут Тараса Шевченка за пропози-
цією Шевченківського Комітету при НКО
УСРР ухвалив видати серію книжок, при-
свячених Держзаповіднику „Могила Т. Г.
Шевченка“ за редакцією дійсного члена
Інституту С. Пилипенка

Вчений Секретар Інституту
Г. Айзеншток

Львівська державна
наукова бібліотека

№

6423

Перша друкарня ДВУ
ім. Г. І. Петровського
Укрголовліт № 1618.
::: 12/VII 1928 :::
Замовлення № 1994
Тираж 7.000 примір.

ПЕРЕДМОВА

Влітку 1924 року, працюючи тоді в редакції журналу «Нова Громада» в Києві, я дістав право використати тарифний відпуск і, за звичкою, поїхав нагулювати витрачені за працею сили на найближчий «курорт» — до Канева.

Згадую про це тому, що тільки через це пощастило найти, зберегти, використати й передати в належне місце на належну схованку видатний історичний документ-книжку відвідувачів могили Т. Г. Шевченка за революційні 1917 — 1921 роки.

Якось у липні, пізно ввечері, натомлений цілоденним блуканням із удками по Дніпрових закутках, я вже засипав (жив у родичів на березі Дніпра), коли в вікно щось рішуче постукало. На превелике моє здивування і втіху (за місяць відпуску, що вже кінчався, не бачив я в Каневі живої людини з-поза Канева) це був П. Т. Руденко, тодішній відповідальний редактор журналу «Нова Громада», премила й пресимпатична людина, нехай йому легко згадається.

Він зупинився в сельбуді, він їде на перевибори до рад, він об'їхав пів Канівщини, він був

у Корсуні, і красу буйної Росі та колишнього княгининого палацу довго мені змальовував. Розмова наша затяглася до пізньої ночі, а на ранок ми умовилися зустрітися ще в сельбуді.

На ранок у сельбуді я застав тов. Руденка ще в походному ліжку, а коло нього, як коло людини з центру, пильно розпитуючи, що б товариш хотів мати на сніданок, метушився тодішній завідувач канівського сельбудинку, здається, тов. Турган, молодий та енергійний хлопець.

Тут у розмові про могилу Т. Г. Шевченка (єдине, чим можна похвалитися одвічному мешканцеві голого, злиденного Канева) я запитав тов. Тургана, чи не знає він, де ділася з Шевченкової могили книжка відвідувачів за революційні роки, бо на могилі її давно вже не було. І тут я довідався, що книжка ця давненько править за «книгозбірню» в канівському сельбуді, що нею зачитуються переїзжі представники центрів. Виявилось, що й тов. Руденко, вернувшись пізно від мене, до світанку перечитував цю книжку й дуже вона його зацікавила. Із-під подушки витяг він величезний том. На пропозицію передати цю книжку нам, до Києва, щоб зберегти її, тов. Турган охоче згодився, розміється, під запоруку тов. Руденка. І тут таки пильно склав розписку, що її тов. Руденко й підписав ім'ям редакції «Нової Громади», з зобов'язанням... і т. д.

Повернувшись до Києва, я вирішив широко використати книжку відвідувачів у журналі «Нова Громада», і в наслідок того там і з'явилися чотири окремі розділи нарисів «Прочани на могилі Т. Г. Шевченка». На жаль, до краю довести мені свої думки не довелося, бо редакція примушена була книжку здати Київському музеєві, не використавши її цілком.

Одже нарис подається тут без змін так, як його видруковано було в №№ 28 — 29, 30, 31 — 32 та 35 «Нової Громади» за 1924 рік. Думаю, що його варто було б поширити й доповнити, використавши виключно цікавий та цінний матеріал книжки відвідувачів могили Т. Г. Шевченка за всі революційні роки *).

*) Цю працю провадить тепер Інститут Тараса Шевченка в Харкові. Р е д.

Книжка відвідувачів могили Т. Г. Шевченка за 1917 — 1921 роки має дуже потріпаний, неохайний вигляд, бо перебувала вона в руках десятків тисяч людей, що так чи інакше її перегортали, полишали в ній свої записи, враження, скарги, радощі, болі чи просто, власноручно розписуючись, свідчили про відвідини.

Книжку хтось пильно перенумерував, але, видно, багато вже пізніше, коли її було заповнено. Спочатку бракує півтора десятки сторінок. Перші записи починаються з 28 травня 1917 року на 13-й сторінці і тягнуться до червня 1921 року (сторінок 445): рік 1920-й і частина 1921-го відбилася на окремо перенумерованому зшиткові, так само, очевидно, неповному, бо починається він сторінкою 136 і закінчується на 232-й (майже скрізь сторінки подвійні). Можливо, що це була зовсім окрема книжка, але з невідомих причин (може й розкурили!) лишився з неї тільки такий клопоть.

Не маючи зовсім на думці докладно студіювати книжки відвідувачів та глибше аналізувати настрої маси прочан (бо для цього бракує нам і місця й часу), полишаємо це майбутньому

дослідникові-історикові наших днів, якому, сподіваємося, книжка ця дасть не аби-який матеріал для змалювання психології маси почитателів великого українського революціонера в часи найбільшого зворушення тих мас, в часи Великої Революції.

Щоб не обійти, проте, мовчанкою загального вражіння, яке справляє, при побіжному знайомстві з цією книжкою, ота зворушена людська маса, попилюємо кількома словами його переказати.

В свій час (це було років двадцять тому) тодішні книжки одвідувачів могили Т. Г. Шевченка докладно розбирано в українських виданнях («Кіевская Старина» і, здається, «Л. Н. Вістнику»), при чому багато місця уділяно тій категорії відвідувачів, що надто була вже ввічі, що приходила чи навіть приїздила здалека на могилу виключно для того, щоб випить, закусить, повеселитись і залишити в книжці по собі таку приблизно пам'ятку:

Были, пили, ели, пели,

Поднялись и улетели...

або:

«Були. Випили за твоє здоров'ячко, батьку Тарасе, і дуже шкодували, що й ти не з нами...»

Такими й подібними їм записами на три чверті заповнювано колишні книжки відвідувачів Великої Могили *).

*) Про це дивись докладніше в брошурі, виданій Інститутом Тараса Шевченка: Юрій Савченко. Дещо з історії могили Шевченка. ДВУ. 1929 р.

Та й не дивно. Бо три чверті колишніх одвідувачів складалося з напівінтелігентних підпанків, компаній куркульні, отієї тупоголової, міднолобої: «малоросіянищини», українсько-північної патріотщини, яка й не могла інакше виявити себе навіть на цьому достойному шани місці. Решта прочан спокійно відзначала тоді час одвідин, інколи виливаючи свої почуття в довших записках чи ще в віршах, а коли траплявся якийсь свідоміший одвідувач — чи мандрівний запільний революційний робітник, чи молодий, завзятий студент, що запальними словами на сторінках книжки закликали до боротьби з пансько-царською неволею, з усім тодішнім ладом, — то для того в Каневі був ісправник Жежелевський (дуже довго справникував), який особливо після свята 100-х роковин дуже уподобав був навідуватися на могилу та пильно виривати з книжки всяку «крамолу», мабуть по начальству її відправляючи.

Революційні прочани — це вже не ті прочани.

На восьми сотнях сторінок книжки, серед десятків тисяч записів, підписів, нотаток, ми зустріли тільки одну легковажну, трохи подібну до тих колишніх «пам'яток» нотатку:

«21-го іюня 1917-го года. Компанія молодих людей посетила могилу Шевченко... Поднимаясь на гору, мы сощитали ступеньки, их счетом 330...»

Це вже тільки слабенький відгук колишніх «компаній», але і він можливий хіба тільки за

перших часів революції. Пізніше таких записів уже не зустрінете. Найбільше вражають у теперішній книжці, особливо з часів гетьманщини, записи скарги на те, що на Україні діється, при чому трохи чи не на кожній сторінці подибуємо одноманітне:

«Ой, Тарасе, батько милий,
Встань із домовини,
Та подивись, що діється
Тепер на Вкраїні:
Знов пани кують кайдани...» і т. д. і т. д.

Але маємо за часів революції й специфічну категорію відвідувачів. Це — категорія ура-патріотів, націонал-шовіністів, ворогів соціальної революції.

Плекані попередньою віковічною темрявою та безкультурністю й до краю розпалені громадянською війною на Україні, національно-шовіністичні пристрасті найшли собі виявлення в кількох десятках записів, автори яких, повні ненависти до нового ладу, до неукраїнців (росіян, євреїв), або похваляються помститися, або клянуться перед «батьком Тарасом» боротися за «поневолену чужинцями неньку Україну», при чому, як бачитимемо далі, тон таких звертань до Шевченка завжди «запанібратний» (мовляв, і ми за те саме боремося, що й ти!), або знову, на записках, де прочанин висловлює радість, що кайдани порвано, кладуть «резолюції» негідного змісту...

На пущий сором таких авторів можна тільки додати, що ні під одним із їхніх записів ніколи немає підпису — це все аноніми: вони ховаються й ховалися навіть тоді, коли взагалі ні перед чим і ні перед ким ховатися не було чого, хіба що перед власним сумлінням...

Маємо, наприклад, на сторінці 14 - й подібний зразок із травня 1917 - го року, коли ще й пристрасті не були розгарячені фактичною боротьбою:

«Чириз два листки назад зробляна напісь якогось посітитиля по - жидівськи. Повиртаю вніманіє українців на це й думаю, що усі Ви найдете, як и я, що це велике нахальство: робить написі на могилі великого Українського поета — по - жидівськи».

Українці «вніманіє повернули», бо тут таки, в кінці тієї нотатки, якийсь дуже пильно, чітко написав:

«Дурний же ти, як колода!»

Впродовж 1917 - го року таких чи подібних записів один - два. Значно більше їх геть пізніше, коли на терені України розгортається громадянська боротьба, коли люди були опановані, засліплені пристрастями, але помітного явища в загальній масі інших, серйозних записів вони, зрештою, не складають.

Докладніше розглянемо цю категорію прочан пізніше, коли підійдемо до розгляду окремих груп, а поки - що кілька слів іще про загальну масу відвідувачів.

За ці роки — 1917 — 1921 — та маса була остільки різнобарвна, що навряд чи являла вона колись собою такий конгломерат людський за весь час існування могили.

Починаючи від «плінного галичанина» чи «буковинця», якогось Стефанишина, через прапорщика чи підпоручика гетьманського Гусева до полковника Оберучева; від «делопроизводителя волуездвоенкомата № 3 «ім'я-рек», через німецьких лейтенантів 474 піхотного полку до гуртка «есперантистів»; через голову губерніяльного виконавчого комітету Суковкіна до голови губерніяльної земської управи Симона Петлюри; від командира бронепароплава «Стремительный» до «за сорок лет существования могилы первого морского офицера» — прочанина з Балтийського флоту; від «жителя далекого Севера» до мешканця не менш далекого Кавказу; від продробітника трудової армії до гуртка «стиповиків», що, блукаючи по Україні, «прийшли до батька Тараса за благословенням продовжувати те саме діло, за яке й ти боровся», — в'ється безкрая стрічка відвідувачів достоту з усіх країв світу.

Щоб бодай трохи уяснити собі оту величезну людську масу, настрої та переживання її, ми подаватимемо характерніші записи прочан.

Козак 1-го Українського імені гетьмана Богдана Хмельницького полку м. Києва, Дмитро Гапоненко, 29 травня 1917 р., може переїзжаючи

на відпочинок до домівки, а може відбуваючи варту на могилі, записує в книжці:

«Привітаю тебе, Батьку,
Від широкого серця:
Лежи собі тихесенько,
На мене не сердься (!)» (Стор. 16).

Цікаво, що з легкої руки козака Гапоненка отакі чотири рядочки віршів з обов'язковим «на мене не сердься» стрічаємо потім чимало разів по всій книжці.

Перші прояви буйної, нестримної радості з приводу повалення старого ладу відбилися в багатьох наївних, по-своєму теплих, на той час може й зворушливих, записах; на сторінці 37-й читаємо:

«Встань, наш рідний батьку, Тарасе, та почувеш, що діється на нашій неньці Україні. Тебе всі спомянули і твої надії справдилися! Минуло те, що було все лихее, та настала радість для нашої неньки України. 1917 року, 5-го червня».

Три підписи, з них два — жіночі.

«І ожила добра слава,
Слава Україні».

Тиміш Чалий. 15 червня 1917 р.» (Стор. 44).

«Уходя от твоєї мугили, наш рідний батьку, уносишь глибокую жалость, що ти рано вмер і не бачиш, як живуть тепер наші свободні українці, за яких ти безвременно вмер. Легко тобі землю держать! М. Воронин». (Стор. 48).

Але вже серед цієї неосвідомленої, безжурної, наївно-дитячої радості пролітає перша чорна хмарка:

«16/VI 1917. К. Оберучев. Б. Рямша. А. Вадимов. А. Козлов».

Людині сторонній, людині, яка не знає далші ходи подій, цей рядок нічого не говорить, а нам нагадує він, що в особі полковника Оберучева з приспінниками могили відвідав (чого йому там було треба?) чи не цілий штаб київської чорносотенної залоги, що незабаром по тому вчинила криваву розправу з першим на Україні націонал-революційним Богданівським полком...

Кубанець С. Ф-ко 21-го червня 1917 року складає привіт такими віршами:

«Привітаю тебе, Батьку,
Од синів тиї Кубані,
Де живе ще слово рідне,
Де пісні твої в пошані.
Не забудуть тебе, Батьку,
Рідні діти на чужині,
А за те, чого бажав ти,
Будуть битись до загину».

Невідомо, чи автор справді дістався до тих, що боролися за те, «чого бажав ти» — за визволення поневолених трудящих мас, чи може й його доля закинула в табор ворогів революції, бо ж відомо, що багато кубанців мала в себе й денікінська грабармія...

За благословенням до великої могили причував і «подпорудчик»:

«Благослови, Батьку Тарасе! На ратне діло. Іду добувать козацької слави. Подпорудчик Іванов. 1917 року 25 червня». (Стор. 59).

Гурток українських соціалістів - революціонерів 3-го липня 1917 року, в день видання II універсалу, пише:

«Найбільший і найдущий універсал до народу українського, на Україні й поза Україною сущого — Кобзарь Тараса Шевченка.— М. Ковалевський. Г. Чижевський. Кость Величко. А. По-столовський. Ю. Охримович. Мик. Чечель. І. Ма-євський. Ів. Лизанівський. Грицько Лисенко». (Стор. 72).

С.-р. Грицько Лисенко тут таки додав і суто єсерівського своєю невиразністю вірша:

ДО ДІДА

«Славному діду, його онук,
Слово даю: до могили
Буду робить, не жаліючи рук,
Доки є розум і сили.
Доки наш бідний, знесилений люд
Краще життя не злюбуде,
Доки не прийде для ворогів суд,
Счастья і правди не буде.
Не заспокоюсь, не буду мовчати —
Скрикну що-сили: до зброю!



Встаньте, брати, ідемо воювать
З силою ворожою, злою.
Волю здобудем, а якщо загинем,
Лихом ніхто не спом'яне,
Смерти не бійтесь, сміливо стрінем —
Слава про нас не зав'яне...» (Стор. 72).

Так і невідомо, якою то «силою ворожою», яких то саме «братів» закликав шановний есер... В процесі дальшого політичного життя на Україні це виявилось, але якраз на ганьбу есерам.

Тодішній звичай на депутації, делегації, позначився в книжці відвідувачів могили кількома записами, з поміж яких характерніші:

«Тут навіщали пам'ять Батькову Тарасову посланники Богдановської громади, посланці ці забажали відвідати і уявить (?) що праця єго не умерла».

Сім підписів. (Стор. 73).

«9 августа 1917 г. посетил могилу горячо любимого поэта Тараса Григорьевича Шевченко делегат совета крестьянских депутатов К. Артемчук». (Стор. 116).

«Шлем тебе привет из далекого Севера великий писатель Украины Тарас Шевченко с представителем от революционных рабочих Московской области через рабочего Александра Власовича Маринина». (Стор. 313).

Не делегований, а вже мабуть сам од себе, бо з родиною:

«Командир ескадронного міноносця «Стремительный» Черноморського флоту Старший Лейтенант Суровцев 2-й з жінкою і дітьми».

16-го липня 1917 року, на сторінці 82-й книжки, залишив по собі пам'ятку київський губерніяльний виконавчий комітет, на чолі з головою комітету М. Суковкином, при чому сам пан Суковкин власноручно по-українському мабуть чи не вперше в житті (а він уже старенький був!) написав: «Голова Комітету М. Суковкин», пильно вивівши літеру і з крапою.

До цього запису нехай дозволено буде авторів цих рядків нагадати характерний для Суковкина та його однодумців випадок:

Напередодні 100-х роковин з дня народження Т. Г. Шевченка, в-осени 1913-го року, канівські повітові земські збори, після доповіді голови повітової управи, ліберального поміщика Б. Беренговича, ухвалили були асигнувати на впорядкування могили Т. Шевченка 1.000 карбованців. Малося на увазі залісити яри, що загрожували могилі, насадити дерев, збудувати цементові сходи та багато іншого. На зборах був і член зборів од великих поміщиків, поміщик канівського повіту, цей самий М. Суковкин, який страшенно обурився проти самого доповіді, протестував проти ухвали його, думку про це взивав неприпустимим проявом «мазепинства» з боку Беренговича, при чому договорився навіть

до того, що запінився й самого Беренговича назвав не зовсім чемно «мальчишкою»...

Але, не зважаючи на все його обурення, на всі заходи другого члена зборів — благочинного отця Кротеви́ча, що смикав селян — членів зборів, щоб голосували проти асигнування, доклад було ухвалено переважною більшістю селянських голосів, серед яких не найшлося ні одного — проти.

І, хоча заходами того самого Суковкина, його двоюрідний брат — тодішній київський губернатор Суковкин скасував тоді постанову канівських земських зборів про асигнування на впорядкування могили, проте, певні наслідки демонстрація ця мала, а найближчий із них — той, що голові канівської повітової земської управи Беренговичу запропоновано було податися в відставку, і він таки подався...

Може, до речі, декому цікаво буде довідатися що той такий щирий тепер прихильник могили, що в липні 1917 року на чолі цілого комітету прийшов уклонитися прахові селянина-революціонера Т. Шевченка, вже на самому початку революції 1917 року урочисто прилюдно цілувався з головою Української Центральної Ради, професором Грушевським, про що тоді захоплено повідомляла українсько-панська преса, як про визначну подію знаменного єднання...

Так перші відгуки революційної громовиці впливали на раптову зміну настроїв українського панства, штовхаючи його на такі зворушливо-

патріотичні вчинки, як ушанування відвідинами могили, аби тільки пустити туману в вічі революційним масам...

Всякий одвідувач розцінює великість та значність поета по-своєму :

«Добрый Тарас! Ты не умрешь в народе не за то, что боролся за родной край, а за то, что был светочем правды, что имел отзывчивую душу на чужіє страданія. Петр Андрейченко, солдат 23 — VII 1917». (Стор. 89).

«24 — VII. Карп Прокофович Поліщук. Плачуть очі, Шевченку Тарасе, на твоїй могилі, а ще гірше вони плачуть на нашій Україні; не захистить України ні батько, ні мати, хоче німець препоганий її в нас забрати. Тобі, брате, ізвещаю цю недобру казку, хіба ти, брате, нас захистиш, будь же такий ласков». (Стор. 90).

(Писано рукою, видно що літньої вже, але ледве письменної людини).

Можна зустріти ще й таке :

«Посетили могилу великого певця Малоросии Ек. Тарасова Л. Ланге».

«27 іюля 1917 г. прийиздыв поклонылся Твоему, Тарасе, праху святому; прохаю помолысь за мене богу (!) нехай дасть мени здоровля (!!), щоб довше пожить (!!!), Тебе й Україну любить і додержати успіху в боротьби за Школу...» (Стор. 92).

Писано ярижним правописом, хоч і видно, що писав «учитель». І такі бувають учителі!..

Тиху скаргу на те, що не остаточно доконав перший вибух революції ворогів, чути в цих рядках :

«31 — VII посетил могилу Т. Г. Шевченка. Ой, тату, тату! Як - би ви встали та подивились — ми все зробили, що й Вам хотілось, та зажарились од тих катюг, що й Вас давили ; царі і всі його підлюги с престола впали, та не всі — котрі сховались у вівсі, а котрі в лісі, і скрізь ходять, та Україну за ніс водять. Із Дона. О. П. Єдуш». (Стор. 100).

Протест проти війни і перший проблеск класової свідомости висловлює Іван Бондар, маловправною рукою виписуючи, що прибув з далекого краю нашої славної України — Карпат.

... «Вся Вкраїна плаче, вся, та не всі люде, бо не усім дали знать, що ця війна буде, на котрій тисячі людей в одну мить загигає, а наш ворог капіталіст далі собі гуляє». (Стор. 132).

Далі зустрічаємо цілу низку відвідувачів військових, що мають звичку обов'язково до свого підпису долучати чин; український гусар (стор. 115), партізан унтер - офіцер Кавалерійського корпусу (стор. 155), українські січові стрільці, козаки, хорунжі, осавули і т. д.

26-го квітня 1918 року вперше на могилі з'являється німецький лейтнант «королівського полку піхотного, № 7/400». Подібних лейтнантів одвідало могилу коло десятка, при чому на сторінці 188, поруч самого підпису лейтнанта

Ернста Брандта, очевидно, того самого дня, коли там був і він, бачимо скромне:

«Передаєм, т. Тарасе, вічний поклон. Комуністи». (Два підписи).

Одночасно з німецькими лейтнантами відвідав могилу і «голова губерніяльної земської управи» Петлюра в оточенні представників «старої громади»: Чикаленка, Петрушевського та інших.

А через кілька сторінок — період гетьманщини, який особливо багато викликає протестів, нарікань, скарг одвідувачів. Наводимо характерніші з них:

«Будемо далі ще упертіше продовжувати Твоє діло — боротися за визволення нашого пролетарського люду з національної і соціальної неволі. 6/V. Михайло Авдієнко». (Ст. 201).

«Батьку! Твій революційний дух загартовує наші серця — незабаром ми вийдем на останній бій з усіма гнобителями нашої національної й соціальної волі. Уже дехто (?) готовий віддати своє життя за Українську самостійно-робітничу Республіку. Олекса С-к. 6 Травня 1918 р.» (Стор. 202).

... «Повертаюсь од тебе з вірою й облегченням серця і закликаю до боротьби з вічними ворогами вбогого люду. Петро Черненко». (Стор. 204).

Під останнім написом збоку додано:

«Тільки той досягає мети, хто іде,
Тільки той, хто горить,— не згорає...

Христина С. П.»

«Батку! Не віршом тебе вітаю, а од серця,
з слізьми до тебе повертаюсь: як-би ти встав-
та побачив Павла Скоропадського, який губе
свій нарід... 12 травня н. с. 1918. Бахмут-
ського повіту, на Катеринославщині. П. Дудник».
(Стор. 223).

«Твоя правда, що ти писав...
... Всі в тумані гинуть,
Може, батьку, і не чуєш,
Як кати пирують,
Над бідністю й убогістю
Сміються й глузують...»

Кінчається цей довгенький вірш побідно:

«Прощай, батьку! Сами волю
Здобудемо, як ти заповів...» (Стор. 230).
«Розірвалися кайдани,
Але ще не спали
З-за панів поганих.
Коли ж проснулись лиходії,
Пани-зрадники гетьмани,
Потомки гетьмана дурного,
Щастю зрадника людського,
Тепер же знов запанували
І знов на Україні,
Не спитавшись людської волі,
На престолі сіли...
... Ну, нічого, батьку наш,
Держим заповітів,

Гуртуваться всі ми будем,
Щоб неньку не згубити.

16/V. І. Мокренець». (Стор. 228).

«1918 року, травня 16 дня. Гетьмани встали. Знаходяться люди, що й червоні жупани одягають, але від всего цього тільки шкода волі українського люду. Може тут спричинилось його власне недбальство, може ще що, але доводиться пересвідчитись, що воля народня підупадає саме в цей час повстання гетьманів і захоплення червоними жупанами. Х. Д. Хведько». (Стор. 229).

«І прокинуться всі люде, працюючі люде і прикажуть кровопивцям не пий крові більше. Не гетьманам панувати». (Стор. 230).

«Появилися гетьмани,
Волю закували,
І тяжкою злою силою
Людей угнітали...»

Але —

«Встане правда, встане воля,
І гетьмани, зі жупани
Покарані будуть.

Робітник з Катеринослава А. Колбаса. 16/V 1918». (Стор. 231).

... «О, горе, лихо нам! Не успіли одні кайдани скинуть, як знову тирани-людожери другі кують — неволі і рабства, а в Києві на престолі

знову гетьман чернець сидить... Ще, поки сила
буде в нас, будем боротись за волю і правду.

Робітник з Катеринославщини Петро Шев-
ченко». (Стор. 232).

... «Ми згубили те, що знайшли. Знову на
твоїх братів надівають кайдани наші вороги-
пани. Ні, ні, батьку, не тривожся, ще ми не
закуті, на нас тільки готуються кайдани, але
не закують! Селянин Харківщини (підпис)».
(Стор. 235).

... «Люде! що ви робите? Розпiali свободу
і топчете матір. Схаменіться; сьогодні привезли
німців наводити порядки. Сором... Сором...
Полтавської губ. Переяславського повіту Трегуб».
(Стор. 244).

... «Зажурилась Україна,
Тяжко стало жити:
Насунулась із заходу
Сила німців ситих.
Дали ката нам Гетмана,
Свого побратима,
Та й почав він дерти шкуру
З брата - селянина...

Можна, батьку, сказати твої пророчі слова

Доборолась Україна
До самого краю —
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають...»

«Волю і соціалізм, котрі виливались у кожнім твоїм слові, Батьку, прийшли подавлять німці — імперіялісти всього світу і, при допомозі своїх задурманених салдат, топчуть і пеують їх. Але —

«Смійтесь, вороги трекляті,
Смійтесь, та не дуже:
Повстане люд голодний скрізь,
Встане, то й подужа.
Буде гетманові - кату,
Німцям - патріотам,
Же з голоти шкуру деруть,
Та в церквах пророчать
З аналоя, та господа,
Християчись, благають:
Дай гетману довгі літа:
Добрий для нас дєсить».

... «Може їм навіть прикро дивиться, що люд шанує їх «ворога» — тебе, Батьку. Ще на прощання скажу, що із тих, які приходять уклонитись твоєму прахові, чимало є катів. Вони не розуміють твого творчого пророчого слова. А. Шляховий. 25 травня 1918 р.». (Стор. 245 — 246).

Отакими й подібними записами заповнено книжку відвідувачів за цілий час панування на Україні пансько-гетьманської реакції.

Не навівши й половини цікавих записів цього періоду, подамо ще й таку коротеньку трагічно -

наївну скаргу випадкового прочанина з Чернігівщини:

«Посещение Кирилла Афанасьевича Торчишника женой и сыном Марією Ивановной и Валентином Кирилловичем едущими з Єкатеринослава до Канева 14 дней и у великом горе и несчастье имеем большой талант посетили могилу Тараса Г. Шевченко великій геній батков Тарасов встанте та скажите сколько еще мини їхати до дому Черниговской губернии м. Любеч. Кирилл А. Торчишник». (Стор. 307).

Виходить, що й по такі поради зверталися до Великої Могили безпорадні люди в ті бурхливі часи...

Ми вже казали, що часи гетьманщини на Україні найбільше відбилися в записках одвідувачів могили. Наводимо далі цікавіші з тих записів.

... «Одвідав Тебе, батьку, а може більш і не прийдеця, бо тепер усіх твоїх поклонників круте становище. 19 травня 1918 р. В. Цапенко». (Стор. 233).

«1918 р. 22 травня — 9 травня по батьковому. Ох ти Батьку Тарасе виглянь з домовини, подивися своїми очима, що робиться на вкраїні, як вона тепер живе та бідує серед злиднів, борючись за праву, свободу равенство і братарство та як посіли її вороги. Посіщали учні Бобринської школи». (Багато підписів). (Стор. 235).

... «Він різав все, що паном звалось» (з Варнака). Читаючи «Варнака», я зрозумів, що Ти

поет не тільки одної нації, а взагалі всього робітничого люду. Слава тобі від безробітних пролетарів. 24 травня 1918 р. тов. Лева». (Стор. 243).

Якийсь сердешний «пасинок» України — чи не з офіцерських недобитків, тікаючи з Херсонщини, залишає в книжці відвідувачів таку по собі пам'ятку (писано старим російським правописом із твердими знаками та ятями, а це й наводить на думку про офіцерське походження автора):

ПАМ'ЯТКА

«В те дни, когда немецкая нагайка
Сынов Украины катувала
И грозным кулаком
Урок свободы, братства и любви
Так широко нам давала,
Я пасынок Украины дорогой,
Спасаясь от неволи,
С Херсонщины бежал
В поисках лучшей доли.
И рад был видеть я тебя,
Великий символ нашей воли
И верю я, взойдет заря
И улыбнется нам — рабам
Еще небижка — доля.

Иван Проф. Савченко». 31/V 1918 р (Стор. 248).

Збоку якийсь уважний читач «пам'ятки» приписав:

«Краще казати, наша ж рідна нагайка нас катує».

Невблаганним «мemento - mori» (пам'ятай про смерть) серед інших погроз на адресу гетьманської влади звучать отакі рядки:

«Хоч часи лихоліття знову настали для України, але віковий Революціонер Нарід України, що дав такого Генія - Велетня, не помириться з неволею, і скоро знову буде край пануванню ворогів України. Ідеи з одвідачів Чернигівщини Сердюк. 12 червня 1918 р.» (Стор. 268).

Сторінки 273 — 274 книжки багаті на всяку панську знать. Починаючи з француза (напевне, з гетьманських придворців), що записав власноручно:

«Був на так исторической местности Юсиф Монсіоль. Француз. 12, VI 918 г. Слава великому патреоте и розумному писателю. І. Монсіоль», через групу корнетів та юнкерів усякого стану (графи, князі), остільки запаморочених воєнщиною, що навіть туг не могли позбутися її впливу, бо один із них одзначає свої відвідини так:

«13/VI—18. Прибыл благополучно. Здоров, батько! Корнет В. Глухов».

аж до особистого ад'ютанта великого князя Миколи Миколаєвича, що поруч якогось графа Яковлева залишив по собі згадку, пильно виводячи в нотатці українські лігери:

«31 травня 1918 року. Були на могилі Т. Г. Шевченки Граф Г. Яковлев. Личний ад'ютант великого князя Н. Н. Нитель» (спочатку було написано замість «великого князя» — «ясно -

вельможного», але потім по ньому жирнішим олівцем наведено оті попередні слова), — отож ці дві сторінки, повторюємо, аж миготять од усякої панської погани, і якимось чудним дисонансом одбивають вкраплені поміж юнкерських, розчерків дві нотатки:

«Земний поклон нашому Батькові від члена Катеринославської організації УСДРП. Гриць, 31 травня 1918 р.».

«Одвідала могилу Батька Тараса 31 травня 1918 р. Катерина Ас... УСДРП».

Вдруге подибуємо в книжці з - поміж одвідувачів із маси, з малописьменних, з людей праці, людей з мозолистими руками, — тих людей, що виявляють ознаки класової свідомости. На сторінці 281 один такий одвідувач А. Рудьковський пише:

«Батьку Тарасе. Пани одурили людей. Твоїх дітей, що даже допомогли соціялісти закрити твою святу правду своєю Проклятою кривою що тепер всіх хто любить Волю сажають в неволю и отправляють на той свит. 12/IX 18 р.».

• А поруч того можна подибати й ознаки отакої спантеленої свідомости:

«1918 року 11 вересня вечером. Я прийшов з товаришами на це святе місце, обдивився кругом і гірко заплакав, згадаючи батька Тараса. Як тепер на світі діється? Аж сумно стало. Як він казав як не побачете то почувте, що не вмерла Україна і не вмере ніколи (якраз і не він

таке сказав! О. В.). Вона начала воскресати з 18 року, але дуже, дуже тяжко, руйнують, грабують, убивають, Боже, Боже, що робиця на цьому світові, над рідним краєм, а все з бідного народа п'ють кров, щоб й їх лихая година пила може верниця що й ми будемо пити (?!), як Бог допоможе (!!). Прощай же Батьку» і т. д.

Підписано: Ісідор Глебов (через ять!) Яковенко. (Стор. 283).

Отак, і за найгарячішого бажання не розбереш, якої ж він, зрештою, віри, отой шановний Ісідор Глебов через ять!..

У жовтні 1918 року гетьманському пануванню надходить край, і для цього саме моменту маємо цікаву нотатку в книжці відвідувачів могили:

«1918 року 3 жовтня. Спасибі добрим людям, котрі показали дорогу на могилу рідного батька України, а нашого півця рідної мови. Студент політехник Павло Стехванович Зеленський та його товариш — Андрій Миколаєвич Іванов — державний охвицер». (Стор. 285).

Мабуть крутенько довелося державному «охвицерові» гетьманської держави, коли так красенько дякує добрим людям за те, що показали дорогу — де б переховатися, втікаючи перед гнівом ним же обдурюваного та насилуваного революційного народу... Бо інакше, як не втікаючи, державний офіцер Іванов у жовтні 1918 року на могилі Т. Г. Шевченка опинитися не міг.

Треба сказати, що осінь — взагалі край відвідуванням могили: в -осени дороги до неї розмивають дощі, зимою безнадійно засипає сніг, і коли й трапляється якийсь рідкосний відвідувач у такий час, то він — справді рідкосний; коли не такий, що «с родной Херсонщины бежал», якого ми згадували вище, то — типу Іванова, що, напевне, до «родной Деникинщины» на рідний «південь» прямував понад Дніпром.

До речі, і року 1918-го останні записи в книжці бачимо в жовтні - листопаді, при чому найостанніший запис скромний:

«19/XI А. П. Житецький. О. Квініхідзе». (Стор. 288).

На цьому й закінчується огляд одвідувачів політичного характеру з часів гетьманщини.

З попередніх записів ми бачили, що найбільше відвідувачі за часів гетьмана скаржилися, обурювалися, кляли панство, подекуди обіцяючи боротися, але не зустріли або майже не зустріли жодного, яскраво - виявленого, цілком свідомого уяснення подій, орієнтацій у тих умовах, що тоді на політичному тлі склалися, — коротко кажучи, нас вражала дуже непомітна політична й класова свідомість прочан. І пояснити це не трудно: не було ще дано українському народові таких яскравих предметних уроків, як, наприклад, уроки, прописані денікінськими золотими божками.

Далі в книжці відвідувачів усе частіше зустрічаються записи, що складають таке загальне вражіння: свідомість свого становища, свідомість того, з ким і проти кого йти, почала прояснювати голови масам.

Ось тогочасний колективний запис:

«Батьку Тарасе:

Ти живеш поміж нас, ти запалюїш у наших душах той святий огонь правди, який палив тебе усе твоє життя. Ніколи не забудем тебе, славетний поете і пророку, і ось сьогодні у великий празник пролетаріату, ми прийшли одвідати тебе, найпершого поборника правди і оборонця усього бідного, покривдженого люду. 1 травня 1919 року. Громадська гімназія Канів. (6 підписів)». Сторінка 295).

«У день всесвітнього свята пролетаріату першого травня 1919 року, з вінком від Канівського Союзу канцелярських служачіх на могилу батькові Тарасові — делегат Ів. Ф. Гапонов». (Стор. 298).

А ось одинокий:

«Був на могилі рідний Батьку Т. Г. Шевченко ідейний чоловік, которий бореться за правду та за всю бідноту, як і ти боровся, наш рідний батьку. Чесний і ідейний комуніст большевик Каневского уезда дер. Набутова Георгій Іванов Бзенко, 1 мая 1919 года. Мир праху твоему добрый отец». (Стор. 298).

Нижченаведеним двом одвідувачам починало навіть здаватися, що вже взагалі царство боже

настало, і вони, розчулені своїми з того радощами, діляться ними і з т. Шевченком:

«Славний геній Вкраїнський Тарасе!

Ми прийшли до тебе, дорогий наш Батьку, сповістити тобі, що той час, котрого ти так бажав, себ-то час, коли всі обіймуть найменшого брата, вже прийшов. Тепер вже всі люде браття. Спи спокійно, дорогий наш батьку Тарасе. Ми не забудем тебе ніколи. М. Нечулий. М. Самотня». (Стор. 296).

А трохи далі — хтось зовсім протилежної думки:

«Був у тебе Батьку в такий гіркий для України час, якого не дай Боже більш дождатись. Прощай Батьку. Побачимось при кращих може часах. Бо нині тільки кров, кров и кров. Син України П. Б. . . .» (Стор. 313).

25/VII 19 г. Бувай брате!.. Я гину! Нас мучать і катують ложить в домовину (підпис)». (Стор. 344).

Комусь «бунт» «страдальця - народа» такий страшний, що він із височини Шевченківської могили іменем самого «святого» революціонера закликає не доводити до того, щоб народ «бунтував». Так і відчувається, що це — або з тих батюшок, що інколи на посрамленіє повітових ісправників тихцем панихидку правили по «рабу божому» Тарасі, або з ліберальствующих поміщиків, що з їхніх рук почала земелька висковзати. Бо, кличучи не забувати «єго Заповіта»,

автор, мабуть, не чув ніколи: «Поховайте та вставайте...»

«Когда вспомните Тараса, не забывайте его «Заповит». 1919 г. В этом заповите голос народа, а голос народа — голос Бога. Не забывайте, что святой Тарас был революционер. Спи спокойно, Тарас, да будут слова заповита и переживаемые настоящие кошмарные годы глубоким опытом — для жизни народа пусть все знают, крикните на весь свет... Чтобы мы все страдальца народа не доводили до того ужаса, когда он вынужден бунтовать. 1919 г.». (Стор. 328).

Прапорщик Пикулин — лаконічний:

«7 сентября ст.ст. суббота 1919 г. Как тяжело: Прапорщик Иван Пикулин». (Стор. 344).

Протестом проти денікінської «єдиної - неділимой» плеканю мрію про «самостійну»:

«Прощай же, батьку, спочивай:

Ще воля буде панувати,

За волю підем воювати,

І самостійну будувати

Ще будемо. Прощай.

Серпня 8 дня 1919 року». (Стор. 330).

Далі подибуємо вже й таку полеміку (з попередніми патріотичними записами), яко ознаку вrostання в свідомість мас інтернаціональних думок. Наведений нижче запис зроблено малописьменною рукою, з великою силою помилок:

«До Українського люду. Ви котрі счєтаєте себе істинимі націоналісти мало взагалі дбаєте про свої бідну («темну») родіну ни подумаете даже про те щоб відати пошану великому своєму пісьменикові і борцю за волю обездоленої України. Сид і сором вам балакучім патріотам. Вам не треба незалежної (самостійної) України, бо тоді тільки між вами і вашими ворогами буде віковічня бородьба і буде лиця даром людска кровь, замість мирної праці ви будете тільки споритися за якусь вільну Україну. Пора покинути самолюбіє. Важже співець теж казав братайгєся іднайтися, бо братерством Вкраїна воскресне» і так треба відкинути геть самолюбіє і полюбить щиро весь нарід. Да здравствуєт 3 Інтернаціонал і мірова я коммуна! (Підпис)». (Стор. 355).

Чогось потрапив на могилу артільник із грошима й наївно радіє, що там (чому саме там це малося скоїтисся?) його ніхто не пограбував:

«Був на могилі Шевченка 11/VII 1919 року М. Буцкій из Полтавщини. (Мав при собі триста тисяч карбованців и мене ніхто не ограбував за що щиро дякую. Артельщик М. Буцкій». (Дописано знизу! «Жаль!»). Стор. 334).

Промайнули, в-останнє розчеркнувшись в книзі відвідувачів, «доблестні» герої денікінських недобитків:

«1919 рока посітив могилу батька Тараса Григорьєвича Шевченко за години перебуванія

в Каніві юнкер 1 стрелкового полка (підпис)». (Стор. 357).

«1919 г. посетили могилу русского (!) писателя Тараса Шевченка поручик Железной дивизии Кукин. Прапорщик Романов. Никольская». (Стор. 357).

Нижче — ціла сторінка розчерків усяких добровольців офіцерських сотень. І далі записи з датою 1919-го року перериваються. Зустрічаєм поспіль 1921-й рік, далі знову 1920-й.

Видно, що частину книжки цих років десь загублено (деякі записи з 1919-го і попередніх років ми залишаємо до другого разу, бо то записи — іншої категорії).

На початку 1920-го року маємо такі нотатки:
«Христос Воскресе!

Великій мій тату. Нарешті, на 25 році життя зміг відвідати тебе тату, не сором мене за це. Прийшов до тебе мій тату посумувати та поплакати вкуші з тобою за нашу МАТІРЬ бо її і зараз розпинають. Оврам Розум із Слобожанщини. 22(9) квітня 1920 року». (Стор. 358).

«3-й з'їзд совітів робітничо-селянських та червоноармійських депутатів навістив могилу батька нашого Т. Г. Шевченка, висловлював промови і побажав йому вічну пам'ять. Весь ісполком Канівського повіту і делегати». (Стор. 359).

«П. Стеценко член комуніст. парт. Укр. член київського К-ту КПБУ Ф. Маслюк Анаст. Сахно.

В. Слюсаренко. І. Кулик. Ст. Кошко М. Смолянська. Фертман». (Стор. 360).

«Посітили могилу Величного Поета України сини і борці за зневолений люд Українські комуністи Карпенко. Лозовий. Олександр Малер. Владислав. Максим Черешневий. Андрій Любченко. С. Лебедев та інші». (Стор. 359).

«Любий, славний Батьку мій,
Як то мало тих надій,
Як то живо всі вони
Обертаються в терни.

Зелені свята 1920 рік. Подоріж з Київа до Єкатеринослава: Т. Сирота». (Стор. 366).

«Только народ, сбросивший с себя ярмо эксплуатации, вполне оценит твою деятельность, великий борец за свободу. 3/VI 20. Коммунист А. Ермолов». (Стор. 366).

Цей останній запис перекреслено люто, написано через нього: «Враг України», «Кацап».

«Прощай Кобзарь свободной Украины
На дальний север еду я,
Твои стихи, навеи (?), песни,
Всю жизнь маяком будут для меня.

Моряк балтійського флота Василь Соболев. 3/VI 1920».

Коло цієї чи, вірніше, над цією нотаткою малюнок: корабель та емблема з написом на якорі «Моряк». (Стор. 367).

Після звільнення Києва від петлюрівських та польських загонів знаходимо в книжці відвідувачів:

«1921 року червня 12-го, повертаємось до Києва після сорока днів панування влади панів і зрадників робочого люду. Повертаємось, щоб відбудувати волю і долю працюючих України.

Не вмирає наша правда,
Не вмирає воля.

Комуністи: Микола Любченко, С. Лебедев, А. Алексєєв, К. Гавеман, Мих. Реут, Василій Введенський, Якір, Чекаленко, Микола Кажан, Михайлів, Петренко, С. Реут та інші».

Перечитавши на сторінці 368 та 372 люто-патріотичні відозви-агітки та ще отаку погрозу (невідомо, на чию адресу):

«Ми ще памятаєм: «Чім гірше, тим ліпше!» Вже знову Полтавці гомонять, за шаблюки взявшись!» М. Куниця 7/VII 20 р.» (стор. 372),—переляканий громадянин Телегін із Києва сумно розписується поруч, запевняючи, що він безпартійний:

«8/VII 20. Посещал могилу ідеального (?) генія і художника Т. Г. Шевченко житель гор. Києва (безпартійний) Іван Васильевич Телегін» Стор. 373).

Із записів, що коло них відпочиває око, втомлене калейдоскопічною зміною думок та настроїв попередніх одвідувачів, можна навести хіба такий:

«Батьку! Ти остільки величний і далекий від нас, буденних людей, що ми всі, незалежно від нашого світогляду, проєктуємо тебе, як далеку зірку неба на одну площу, з якої вона сяє і збуджує посильну кожному з нас думку... А. Ш.». (Стор. 397).

Або ще другий, якому й «бога» простить можна, бо писано його невправною рукою мало-освіченої людини:

«Нехай буде твому праху лехке спочивання проси бога щоб менуло людське горювання А. Ф.». (Стор. 393).

В кінці серпня — на початку вересня 1920 р. в Канівському районі працював, уперше після заспокоєння, продовольчий загін київських робітників, який залишив кілька цікавих і з історичного, і з побутового погляду записів, часами наївно-веселих, але, видно, щирих, безпосередніх.

Один із продробітників, розчарований, зневірений ставленням заляканого безнастанними змінами влад населення, гірко-наївно скаржитися Тарасові Григоровичу:

«Ну батько твої брати нето що ти братаються не понашому хоча чтят твого писанія ну зависти наживи у себя оставілі хибаб тепер був други тарас и показав людям як жит треба у нас. И земельку забрали, а робочим хліба не дали. Ми робочия проходили все село, ну от

добрих учеников України не досталі нечево нема ладу нема складу хочуть жити по наряду ну прощай Тарасе більше може небуду у вас я. Волченко продробітник союзу народ питанія 29 августа 1920 года». (Стор. 384).

Другий продробітник ударився в глибоку філософію, але, що ця галузь здобутків людського розуму, як видно, затяжка була для його голови, випустив заряд отаких міркувань:

«Спите великіє Писателі по ученіє ваше не спить она бистро летит по всему миру. Мір дрогнул и земля всколихнулась и свет озарили все народи. Но слова мудрих писателей искавших національности приступни перед человечеством. Омраченная Україна не найдет себе путі льється кровь братьев. ищет человечества но грех кривить душой это отражается на поколении живих.

Продраб. (підпис)». (Стор. 385).

Було, мабуть, із ним таке: написав, перечитав, не зрозумів нічого сам і, поглянувши скрушено на портрета «великого писателя» в хатці, цмокнув чоловік багатозначно — і подався виконувати свої простіші обов'язки: добувати хліба для голодних робітників.

А третій, знову таки продробітник, видно освіченіший, бо вже й форму вірша нічогенько знає, залишив у книжці таку поетичну тираду:

«К посещению продработниками
могилы Т. Шевченко.

Великий учитель!
Пришли мы к тебе
Открыть свою правду
О горькой судьбе...
Ты огненным словом
Страдальца учил,
Чтоб он поскорее
Оковы разбил...
И пали тираны,
Стал вольный народ,
Нет больше холопов,
Нет больше господ!
Лиш только з разверсткой
Крестьяне медлят,
Забыв, что голоден
Пролетарият,
Забыв, что работник
Есть двигатель тот,
Который без нефти
Никак не идет!
Чуть станут заводы,
Не будет плугов
И будет наш пахарь
Без кос и серпов.

А. Голь. 12 сент. 1920 г.».
(Стор. 393).

До категорії безнадійного філософування, самому авторові навряд чи зрозумілого, ще отаку жахливу балаканину наведемо:

«Ламлються мури, валяться трони, рушаються храми богів, нищаться капіща ідолів, меркнуть куміри, встають омерлі. Руки опираються в небо, голова мрачить у хмарах, а серце у тузі... Рушаються паметні; деж монументи вічності? Летить час і рушаються і падають устої?! Невже людина подібна до квітки польової, цвіт якої обсипається і дух проходить? О, роби людино паметні рукотворні, роби могили, вони тебе переживуть. І встане могила, що нас переживе, бо вона родилась із сфери ідей. Гончарук». (Стор. 398).

І на закінчення огляду записів (ще раз нагадаємо, що огляду багато неповного) подамо кілька й веселіших «номерів».

Остільки тоді були непевні часи, остільки перемінні та негадані успіхи (на Дніпрі під Каневом довший час збігалася червона флотилія в боротьбі з бандами та пароплавами Зеленого), що того самого дня можна по тричі відвідувати могилу з Дніпра і по тричі з неї «умативаться». Впродовж одного дня, але на трьох різних сторінках книжки бачимо записи того самого радіотелеграфіста Макса; зранку він — на канонерському човні «Могучий» — спокійно записує себе до книжки, зазначаючи посаду, рангу й обов'язки:

«Посетил могилу соціяліста Тараса Шевченка радіо-телеграфист воєнмор балтієц Макс Іванович Саковіч. Канонерская лодка «Могучий» 4 іюня 1920 года». (Стор. 345).

Удень його переведено на пароплава «Всадник» (невідомо вже, чи після бою, чи так перетасовка була):

«Воєнмор Макс с радіостанції п/х Всадник 4 іюня 1920 г.». (Стор. 367).

А о 8-й годині вечора (радіотелеграфічна пунктуальність!) товариш Макс, видно, дуже таки поспішає:

«Ну, прощай Батько! Умативаюсь на бронепароход! М, V 8 Макс. 8 час. вечера 4 іюня 1920 г.». (Стор. 383).

До погрішностей поспішної самоукраїнізації та бажання писати високим штилем зараховуємо таку нотатку:

«Посітили святе місце; наприклад (!), могилу нашого батька...» (Стор. 400).

А далі — прояв безнадійного міщанства:

«Посетила могилу Шевченко. Дивное место! Напоминает описаніє Украины Гоголем. З. Ефимова - Ляневская». (400).

Або:

«Носимые течением Днепра и чувством безпредельной любви, я и святая моих святых — душа моєї души посетили и провели пару часов у твоєї могили, великій страдалец за великіє идеи, теперь искаженные и грязью затоптанные,

Б. может ты счастливее тех, которые тебя пережили. Счастливые сами, мы были счастливы посетив твою могилу и невольно будем часто тебя вспоминать, угощая знакомых варенієм из сорваного у твоей могилы шиповника, любимое наше вареніє, которое приготовится спеціально ко дню нашего венчанія.

Я и моя невеста низко кланяются великій человек! Дмитрій и Маруся. 3/IX 20». (Стор. 394).

І 1920-й рік кінчається записами в жовтні (кінець сезону), при чому один із останніх записів — скарга (чи не офіцера знову?) на «разбушевавшуюся» кров козаків:

«И я тут был, но не с целью посещения, а с постыдною для твоих казаков целью: прятаться от их разбушевавшейся крови. Коли же конец этому?! (Підпис). 5 октября 1920 года.» (Стор. 402).

На закінчення залишається ще сказати кілька слів про досить визначну категорію відвідувачів могили за революційні роки та роки громадянської війни — про так званих «степовиків».

І окремі ватажки, і цілі загони, і просто бродячі банди, що ними за часів громадянської війни аж кишили обидва береги Дніпра від Києва й геть нижче Черкас, багато позалишали слідів у книжці відвідувачів могили. А з-поміж тих слідів, переглядаючи книжку, ми не нашли жодного такого, щоб на добре посвідчив про цих відвідувачів.

Саме цю категорію відвідувачів і не довелося нам тоді в журналі «Нова Громада» висвітлити, бо залишали ми її під кінець нарису, а того кінця якраз і не найдено, бо книжку, як говорилося в предмові, передчасно віддано було до київського Шевченківського музею.

Проте, загальне вражіння від цієї категорії відвідувачів читачі можуть скласти собі з того, що в їхніх записах було найбільше судильної, брутальної лайки на адресу «комунії, комісарів» та «жидів», а в їхньому поводженні... А поводження було таке (про це переказує живий іще свідок — вартовий могили, старий Ядловський): піячили, бешкетували, а одна банда, що про неї без глибокого жалю й злости не може згадати дідусь Ядловський, пограбувала навіть хатку коло могили, покрала рушники з портрета і з картин у кімнатці і... навіть єдиний дідів одяг, стару шинельку, привезену з фронту й подаровану йому сином, не поGREбувала банда вкрати.

А другий цікавий випадок ставлення «рідних синів», «визволителів неньки», художньою формою переказано в нарисі В. Стеблика, видрукованому, здається, в ювілейному № журналу «Знання» за 1926 рік. Прийшов десь року 1920, чи 1921 відвідати могилу якийсь «організований повстанський загін українських козаків» і бучно поховав на горі поруч самої могили Т. Г. Шевченка померлого після поранення в сутичці члена свого загону. Командир загону, виконуючи

останню волю побратима, наказав мобілізувати канівське населення — насипати над похованим «борцем» «таку саму, або ще й вищу» могилу, як у «батька» Тараса. Наказа про мобілізацію було дано з вечора, а вночі старий Ядловський, не стерпівши такого блюзнірства, за допомогою сина виривав домовину й пустив її в глибокий яр поруч. На ранок він, наказавши синові зникнути, самовіддано чекав заслуженої кари банди, не залишаючи своєї варти.

Але... за ніч усієї зграї «визволителів» довелося «умативатися» з могили без сліду, бо тієї самої ночі Канів захопили і вже назавжди червоні загони...

Думаємо, що додавати щось до цих двох характеристик степовиків не варто.

Отож книги відвідувачів на могилі Шевченковій (вони ведуться і тепер) дають багатющій матеріал для дослідників. У цій брошурі ми подаємо лише маленьку частину цього матеріалу, але й він, у цьому мало опрацьованому вигляді, гадаємо, зацікавить читача.



178 (1587) РЛ 6723



ПРАВЛІННЯ : Харків, вул. К. Лібкнехта, 31

ПО ВСІХ КНИГАРНЯХ ДВУ ПРОДАЮТЬ ТАКІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА

- Гайдамаки. Передмова Мик. Горбаня. Прпмітки до тексту М. Новицького. 147 стор., ц. 60 коп.
- Єретик. Переднє слово акад. Дм. Багалія, П. Филиповича. Ред. тексту М. Новицького. 28 стор., ц. 10 к.
- Катерина. Передмова О. Дорошкевича. Вид. II. 39 стор., ц. 12 коп.
- Наймичка. Передмова Б. Навроцького. Вид. друге, 32 стор., ц. 10 коп.
- Сон. Кавказ. Дві поем. Передмова акад. Дм. Багалія. Вид. II. 42 стор., ц. 12 коп.
- Художник. Автобіографічна повість. Переднє слово І. Айзенштока. 166 стор., ц. 45 коп.

Поштові відділи Держвидаву надсилають накладною платою кожну книжку як власного, так і всіх видавництв СРСР. Пересилка й пакування на всі замовлення коштом Держвидаву, коли замовлення більше, ніж на 1 крб., і наперед оплачується готівкою.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА ТАКІ АДРЕСИ :

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Почтовий відділ ДВУ
Київ, вул. К. Маркса, № 2. Почтовий відділ ДВУ
Одеса, вул. Ласаля, 33 (Пасаж). Почтов. відділ ДВУ
Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Почт. від. ДВУ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ВІДДІЛ

Харків, 2-й Радяський пров., № 2. Телеф. 52-71

Рл6723

Ол, Варавва

ПРОЧАНІ
НА МОГИЛІ